

işlemişti. Millî edebiyat geleneğine bağlı kaldığı ve millî kültüre önem verme, millî hamle yapma, bağımlılıktan kurtulmanın gerekliliği gibi konuları ele aldığı bu dönemde İslâm âlemini haşmetli mâzisine sahip çıkmaya çağırdığı görülmektedir. Ayrıca adaletsizlik ve haksızlıkla mücadele, açlık, yoksulluk, sefalet, çarlık rejiminin insanlara uyguladığı baskı, yıldırma ve asimilasyon politikası, bağımsızlığa duyulan özlem, müslümanların geleceğine beslenen ümit bu dönem eserlerindeki belli başlı temalardır.

Mecid Gafûrî 1917 İhtilâl'inde ve daha sonraki yıllarda toplumsal konuları işleyen bir Sovyet halk şairi olarak görünmektedir. Gafûrî'nin bu dönemde yazdığı birçok şiir ihtilâlciler tarafından elden ele dolaştırıldı. Özellikle "İşçi Poemi", Tataristan Cumhuriyeti ile Tatarca konuşan diğer bölgelerde halka dağıtıldı, "Gızıl Bayrak", "Azatlık Günleri" gibi şiirleri Âzerî Türkçesi'ne nakledildi. "Red-Banner" adlı şiir albümü devrimci Başkırt lirik edebiyatının başlangıcı ve ana eseri olarak kabul edildi. Ancak Gafûrî'nin bu dönemde yazdıklarına bakarak onun dinden çıktığı ileri sürülmüştür. *Hayat Merdivenleri* ve *Kara Yüzler* adlı romanları ile *Yoksanmış Tanrı* (yok sayılan Tanrı) ve Lenin için yazdığı *Ul Ülmegendir* (o ölümsüzdür) adlı şiir kitapları onun dinsizliğini ispat için gösterilen en önemli delillerdir. Müellif *Hayat Merdivenleri*'nde cihada karşı çıkmış, *Kara Yüzler*'de ise gayri meşrû bir hayatı tasvip etmiştir. Ayrıca Gafûrî'nin son zamanlarda yazdığı eserler ihtilâlde ve ihtilâl sonrasında Sovyetler tarafından tamamen propaganda için kullanılmıştır. 22 Haziran 1930'da Kazan'da sahneye konan "İşçi" adlı operası Sovyet Rus yönetimi ileri gelenlerinin büyük takdirlerini toplamıştır.

Gafûrî'nin bütün eserleri beş cilt halinde yayımlanmıştır. Ancak bunlar 1980 yılında Kazan'da *Eserler, Mecid Gafuri* adıyla iki cilt halinde yeniden basılırken *İnsan Yiyenler Poeması* gibi birçok eseri bu yeni neşre dahil edilmemiştir. Gafûrî'nin önemli eserleri şunlardır. *Fakirlik Belen Ütken Tereklek* (Troitsk 1898), *Seber Timer Yuli* (Orenburg 1904), *Yaş Gomerem* (Kazan 1906), *Milletke Mehebbet* (Ufa 1907), *Şıgır Mecmuaları* (Ufa 1909), *Zamanın Şıgırları* (Ufa 1909), *Şıgırlar* (Kazan 1909), *İke Çeben* (Ufa 1911), *Agydel Buyenda* (Ufa 1911), *Tormuş Baskıçları* (Ufa 1911), *Yarlılar Yaki Öydeş Hatın* (Ufa 1911), *Muñ ve Zar* (Ufa 1911), *Emsal* (Kazan 1912), *Yoksan-*

mış Tanrı (Kazan [?] 1915), *Kara Yüzler* (Ufa 1917), *Eşçe* (Ufa 1919), *Ul Ülmegendir* (Kazan [?] 1927), *Şapırnen Altın Priiskasında* (Ufa 1929).

BİBLİYOGRAFYA :

Temurbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı*, Ankara 1981, s. 417, 431, 437, 488; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, Ankara 1985, s. 167, 168, 172; Mehmet Mehdiyev, *Edebiyat ve Gerçek*, Kazan 1987, s. 1-29; Galimcan Gilmanov, *Edebi Miras*, Kazan 1991, s. 52-72; "Doğumunun 90. Yılı Dolayısıyla Mecid Gafûrî", *Kazan*, sy. 2, Kazan 1970, s. 29-32; Z. Velidi Togan, "Ghafûrî, Medjîd", *El²* (İng.), II, 995; GSE, III, 50; *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Bakû 1976, III, 101; "Gafûrî, Mecid", *TDEA*, III, 268.

FERMAN KARACAM

GAGAUZLAR

Balkanlar'ın
kuzeydoğu kesiminde yaşayan
hristiyan Türk topluluğu.

Bugün Moldova (Moldavya, eski adıyla Besarabya) Cumhuriyeti'nin güneybatısı ile Ukrayna'nın batısında Prut nehri civarında yaşayan Gagauzlar hristiyanlaşmış fakat kimliklerini yitirmemiş Türk boylarından biridir. Bunların önemli bir kısmı özerk statüye sahip oldukları Moldova'da yaşarlar. Buradaki merkezleri 15.000 nüfuslu Komrat kasabası olup nüfusları yirmi kadar köyde dağılmış yaklaşık 160.000 kişiden ibarettir. Ukrayna'da Odessa "oblası"nda yaşayan Gagauzlar'ın sayısı 60.000 kadardır; ancak bunlar hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Romanya'da da nüfusları 2000-5000 kadar tahmin edilen bir Gagauz topluluğu vardır. Gagauzlar'ın tam sayısını tesbit etmekteki güçlük bir yandan asimilasyondan, öte yandan nüfus sayımlarında Gagauzlar'ın ayrı bir etnik grup olarak tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Eskiden Ruslar'ın, Ukraynalılar'ın, Bulgarlar'ın ve Romenler'in arasında yaşayan ve belirli bir sosyal ve eğitim seviyesine ulaşmış olan Gagauz aydınları genellikle Gagauzluğu kabul etmezlerdi. Ayrıca nüfus sayımlarında, meselâ Orta Asya'da yaşayan Gagauzlar Bulgar olarak kaydedilmekte ve genellikle Slav sayılmaktaydı. Bu tutuma karşı millî benliği savunan itirazlar son yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Moldova sınırları Karadeniz'e kadar uzanmakta iken bütün Gagauzlar bir arada yaşıyordu. Stalin Besarabya'nın güneyini Ukrayna'ya verince Gagauzlar ikiye bölünmüş oldular. Gagauzlar'ın Besa-

rabya'da yaşadıkları bölgenin büyük bir bölümü eskiden Bucak adıyla bilinmekteydi. Bu bölge 1812'ye kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Gagauzlar'ın önemli bir kısmı da halen Bulgaristan'ın doğusunda Varna, Kavarna ve Balçık şehirlerinde ve civar köylerde yaşamaktadır. Bütün kaynakların ve bu sahada araştırma yapan bilginlerin Türk saymalarına karşılık Bulgar hükümeti onları Türkleştirilmiş Bulgar olarak görmekte ısrar etmektedir. Bugün Bulgaristan'da Karadeniz sahillerine yakın 20-50.000 arasında Gagauz yaşamakta ve kendi dillerini konuşmaktadırlar. Moldova'nın başşehri Kişinau'da da (Kishinev) 7-8000 Gagauz vardır. Bunun dışında Orta Asya'da Aktubinsk, Semipalatinsk, Taşkent ve Fergana ile Kafkaslar'da ve hatta Güney Amerika'da Gagauzlar bulunmaktadır. Bunların sayılarını 20-40.000 olarak tahmin etmek mümkündür. Böylece dünyada mevcut Gagauz sayısı 300-400.000'e ulaşmaktadır. Gagauzlar'ın nüfus durumları ve hatta varlıkları hakkındaki bilgilerin bu kadar az ve sıhhsiz olmasının ana sebebi, yakın zamanlara kadar ayrı etnik-millî bir topluluk olarak tanınmamış olmalarının yanı sıra içinde yaşadıkları Bulgar, Romen ve Rus-Ukraynalı topluluklarla aynı dini, yani Ortodoks Hristiyanlığı paylaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Çuvaşlar bir yana bırakılırsa Gagauzlar müslüman olmayan tek büyük Oğuz boyudur. Tarihte çeşitli Türk kollarının, bu arada Kıpçaklar'ın ve Peçenekler'in büyük bir bölümünün XIII. yüzyılda Katolikliği, küçük bir bölümünün de Ortodoks Hristiyanlığı nasıl ve niçin kabul ettiği aşağı yukarı kesinlikle bilinmektedir. Bunlar din değiştirdikten bir süre sonra dillerini, etnik ve kavim kimliklerini de yitirmişlerdir. Buna karşılık Gagauzlar'ın, ilk yerleşim bölgeleri olan Karadeniz kıyılarında ve Dobruca'da 1770-1810'lara kadar Osmanlı idaresinde Türkçe konuşarak müslüman gruplar arasında yaşamış olmalarına rağmen hristiyan olarak kalmaları ve Slavlaşmadan bugüne kadar gelmeleri her bakımdan açıklanması güç bir konudur. Gagauzlar, ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında dil esası üzerine kurulan etnik-millî kimliklerini kabul ettirmeyi başarabilmişlerdir.

Gagauz adının nereden geldiği ve bunların menşei tartışmalı bir konudur. Bir kısım araştırmacılar, Gagauz isminin Gök Oğuz'dan geldiğini pek de sağlam esaslara dayanmadan ileri sürmüşlerdir. Ay-

rica "gaga" (totem unsuru) ve "uz" eki bir araya getirilerek bundan "gagauz" kelimesinin çıktığı iddia edilmektedir. Öte yandan bu adın Keykâvus isminden kaynaklandığı da belirtilmektedir. Diğerlerine göre daha mâkul olan bu sonuncu görüşü ilk defa 1930'da G. Balascefi ile sürmüştür. Büyük itirazlarla karşılanan bu görüş, daha sonra sağlam esaslara dayanan Paul Wittek tarafından 1952'de ispat edilmiştir. "K" harfinin, Gagauzlar'ın çıktığı Konya-Karaman bölgesi dahil Anadolu'nun bazı yörelerinde "g" şeklinde telaffuz edildiği düşünülürse Keykâvus ve Gagauz kelimelerinin birbirine yakın olduğu anlaşılır. Ayrıca Gagauz'un Keykâvus'tan çıktığını tarihi olaylar da doğrulamaktadır.

Gagauzlar'ın Kuzey Karadeniz toprakları üzerinde batıya doğru göç etmiş Uzlardan geldiğini ilk defa, Gagauz lehçesi ve folkloru üzerinde ilmi araştırmalar yapan V. A. Moskof ileri sürmüştür. Gagauzlar'ın kuzeyden gelen Uz veya Gök Oğuzlar olduğunu esaslı bir delil getirmeden savunanlar arasında A. Sokalski ve hatta F. W. Radloff da bulunmaktadır. Bu teorinin diğer bir varyantını Bulgar tarihçilerinden P. Mutalciev, Marinov ve Çek Skorpiil kardeşler savunmuşlardır. Bu son tezlere göre Gagauzlar, VII. yüzyılda Dobruca'ya gelen proto-Bulgarlar olup sonradan Türkçe öğrenmek zorunda kalmışlardır. Türk lehçelerini unutan proto-Bulgarlar'ın Slavlaştıkları ve Osmanlı idaresinde 500 yıl kaldıktan sonra bugün hâlâ Slavca konuştukları göz önüne alınırsa Hristiyan olan Gagauzlar'ın neden halen Türkçe konuştuğunu anlamak güçleşir. Dolayısıyla Gagauzlar'ın Türkleşmiş proto-Bulgar olduklarını savunan görüşün sağlam bir dayanağı yoktur. Gagauzlar'ın güneyden yani Anadolu'dan geldiğini ilk defa XIX. yüzyılda Bruun ve Simirnov savunmuşsa da bu görüş o zaman panslavizme aykırı düştüğü için rağbet görmediği gibi yeteri kadar da işlenmemiştir. Nihayet Paul Wittek ilk defa sağlam tarihî kaynaklara dayanarak Gagauzlar'ın Anadolu'dan çıkarak Karadeniz sahillerine yerleştiğini ikna edici bir şekilde açıklamıştır. Wittek'in ana kaynakları, İbn Bîbî'nin bilhassa XIII. yüzyılı kapsayan tarihiyle buna yeni bilgiler ekleyerek kendi zamanına (1421) kadar getiren Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçuknâme*'sidir. Bunları İslâmî kaynaklarla ve Bizans kronikleriyle destekleyen Wittek'e göre Moğol idaresine karşı çıkan ve yenilince daşısı olan Bizans İmparatoru VIII. Mikhail

Paleologos'a sığınan II. Keykâvus, kendi tarafını tutan ve Sarı Saltuk idaresinde Bizans topraklarında barınan 12.000 çadır Türkmen grubunun desteğine güvenerek Bizans imparatorunu tahttan indirmek isteyince hapse atılmış, adamları da Karadeniz'in kuzeybatısına yerleştirilmişti. Bizans imparatoru bunları merkezi Tırnova'da olan ve Ortodoksluğu kabul etmiş Kuman beylerinin idaresinde kurulan ikinci Bulgar devletine karşı kullanmak niyetindeydi. Dobruca bölgesinde yerleşen bu Türkmenler ve Keykâvus'un adamlarından bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmiş olmalıdır. Nitekim İstanbul'da kalan İzzeddin Keykâvus'un oğlunun (Melik Konstantin) ve kızının Hristiyan oldukları bilinmektedir. Bizans idaresi altındaki bu topraklarda yaşayanların da çeşitli baskılar karşısında Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kaldıkları düşünülebilir. Hatta bunların bir kısmının Dobruca'dan ayrılıp Balıkesir yöresine yerleşmeleri bu dinî baskının bir sonucudur. Ayrıca İzzeddin'in oğullarından Mesud'un da Anadolu'ya döndüğü ve durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Bizans imparatorundan Dobruca'da kalan kardeşlerinin durumunu sorduğu bilinmektedir. Mesud'un sorusuna karşılık imparator, Dobruca'da bulunan Türkler'le İzzeddin Keykâvus'un bir oğlunun halen Karaferye'de bulunduğunu söylemiştir. Böylece Selçuklular'ın bir kısmının Dobruca'da kaldığı kesin olarak ortaya çıkmaktadır. Patriğin baskısı ile Hristiyan olan İzzeddin'in bir oğlu sonraları Sarı Saltuk'un ısrarlı talepleri üzerine Barak adını alıp İslâm'a dönmüştür. Barak, 1307 veya 1308 yılına kadar Moğollar arasında önemli mevkiye sahip olmuştur. Hristiyanlaştırma olayı en azından 1350'ye kadar, yani Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenos'un Karaferye'yi Sırplar'dan geri aldığı tarihe kadar sürmüş, ondan sonra da devam etmiştir. I. Bayezid Karaferye'yi 1392'de fethettiği zaman o bölgenin âmiri İzzeddin Keykâvus'un torunlarından olan Lizakos idi. Lizakos Bayezid'in kumandasında birçok savaşlara katılmış, gerek kendisi gerekse halefleri vergiden muaf tutuldukları gibi uzun süre "sultan" unvanını taşımışlardı. Osmanlı idaresi Hristiyan olmalarına rağmen onların asaletine saygı göstermiştir.

Karadeniz bölgesinde yaşayan bu Türkler, Dobruca'da VIII. Mikhail Paleologos zamanında kısa süreli de olsa Balık'ın idaresinde bir devlet kurarak bölgeye hâkim olmuşlardır. Gagauzlar günümüzde

bu devleti ilk Gagauz devleti olarak tanıtmaktadırlar. XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı kaynakları, adları XIV. yüzyılın başlarından itibaren daha geniş bir şekilde kullanılmaya başlandığı tahmin edilen Gagauzlar hakkında bilgi vermemektedir. Tahrir defterlerinde bunlar "gayri müslim" hânesine kaydedilmişler ve sonradan Bulgar, Rum, hatta Rus olarak adlandırılmışlardır.

XIX. yüzyılın başları Gagauz tarihinin dönüm noktası olmuştur. 1806 ve özellikle 1812 Osmanlı-Rus antlaşmaları ile Besarabya, yani Dinyestr ile Prut nehirleri arasında kalan ve içine Bucak'ı da alan topraklar Rusya'ya kalmıştır. 1812 antlaşması gereğince Bucak'ta bulunan müslüman halk tamamıyla buradan çıkarılarak güneye Dobruca'ya veya Kuzey Kafkaslar'a sürülmüştür. Onlardan boşalan köylere ise Dobruca'dan gelen Gagauzlar ve Bulgarlar yerleştirilmiştir. Osmanlı topraklarından Rusya'ya göç eden bu Hristiyan muhacirler eski kaynaklarda genellikle Bulgar olarak gösterilmektedir. Halbuki bu muhacirlerin belki yarısından fazlasını Gagauzlar'ın oluşturduğu bir gerçektir. Ivan Mesceruk'un bu göçler hakkında yaptığı çalışmalar söz konusu yerleşmelerle ilgili etraflı bilgi vermektedir. Dinleri, âdetlerinin bir kısmı ve giyimleri Bulgarlar'a benzediği için Gagauzlar'ın Tuna nehri üzerinde mavnalarla seyahat ettiklerini gören gözlemciler bunları da Bulgar saymışlardır. Her ne kadar Gagauzlar'ın ilk millî tarihini yazmaya teşebbüs eden Mikail Çakır (Ciachir) onların Besarabya'ya ilk defa 1770'te geldiğini ve Çadır ile Orak köylerine, Ballus adlı bir boyarın arazisine yerleştiklerini ileri sürüyorsa da en büyük yerleşmenin 1812'den sonra olduğu kesindir. Nitekim 1812-1830 arasında Gagauzlar Düzgünce, Kazayaklı, Baurci, Beşelma, Taşpınar, Avdarma, Haydar, Basköy, Bolgarlika gibi adlarla anılan toplam on dokuz köy kurmuşlardır. Ondan sonra da büyük kısmı Türkçe ad taşıyan birçok köy tesis etmişlerdir. Gagauzlar, 1856-1878 yılları bir yana bırakılırsa XIX. yüzyılı Rus idaresinde geçirmişlerdir. Ruslar, sınır bölgesi olan ve halkının çoğunluğu Romenler'den teşekkül eden Besarabya'yı hoşnut etmek için çaba göstermişler, bir ara Gagauzlar'a da oldukça iyi davranmışlardır. Aynı zamanda Rus idarecileri Gagauzlar'ın Hristiyan olmalarına rağmen kiliseye gitmediklerini, ibadetlerini gerektiği gibi yerine getirmediklerini de farketmişlerdir. Bunun üzerine dinî vecibelerini

yerine getirmek ve Hristiyanlığın kökleşmesini sağlamak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Gagauz lehçesinin yazıya geçirilmesi bu çabaların sonucudur. Kendi dillerinden başka dil bilmeyen Gagauzlar'ı Hristiyanlığa ısındırmak amacıyla Rus idaresi dinî kitapları Gagauzca'ya tercüme ettirmiştir. Bu şekilde Kiril alfabesiyle yazılan birkaç dinî kitap ortaya çıkmıştır. Bu kitapların dinî etkisini tam olarak tesbit etmek güçtür. Bu arada Rus idaresi Gagauzlar arasından bazı kabiliyetli gençleri seçerek din adamı yetiştirme yollarını da aramıştır. Gagauz tarihinin önemli bir dönüm noktasını Besarabya'nın 1918'de Romen idaresine geçmesi oluşturmaktadır. 1918'de Erdel, Besarabya, Bukoniya gibi Romen olmayan azınlıklarla meskün bölgeleri içine alarak kurulan Büyük Romanya (Romania Mare), 1938 yılına kadar ülkede yaşayan azınlıklara oldukça iyi muamele etmiştir. Fakat Romanya'da 1938-1939'dan sonra ortaya çıkan aşırı milliyetçi, faşist idareler azınlıklara kötü davranmıştır. Gagauzlar'ın ve diğer hristiyanların ruhanî başkanı olan Mikail Çakır bu şartlar içinde Gagauz kimliğini ve tarihini yazılı olarak ifade etmek imkânını aramıştır. Rus dinî okullarında tahsil gören Mikail Çakır, kendi anlayışına ve bilgisine dayanarak ilk defa bir Gagauz tarihi ve Gagauzca-Romence sözlük hazırlayarak yayımlamıştır. Ayrıca birkaç dinî eser de kaleme almıştır. Aynı yıllarda (1930'larda) eski Türk ocakları başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver Bükreş sefiri tayin edildikten sonra Gagauzlar'la yakından meşgul olmuştur. Tanrıöver Gagauzlar'ın Türkçe'lerinin güzelliğinden, folklorundan çok etkilenerek onları kültür bakımından geliştirme yollarını aramıştır. Romen hükümeti de Gagauzlar'ın Slavlaşmasını (Ruslaşmasını) önlemek amacıyla tarihî kimliklerini bulmalarını desteklemiştir. Böylece Gagauz köylerinin bazılarında Türkçe ders veren okullar açılmıştır. Bu okullarda öğretmenlik yapan kişilerin önemli bir kısmını Mecidiye kasabasında kurulmuş, hem medrese hem öğretmen okulu vazifesini gören Mecidiye seminerinin mezunları oluşturmuştur. Bu öğretmenler arasında Salih Recep'in (ö. 1980) adını anmak gerekir.

Gagauzlar 1940-1941'de tekrar Sovyet idaresine girmiş, ardından 1941-1944 yıllarında Romen hâkimiyetinde kalmışlardır. 1944-1991 arasında ise Sovyet idaresinde yaşamışlardır. Sovyet idaresi süresince komünist parti kendine yerli

kadro yetiştirmek amacıyla birçok Gagauz'a yüksek tahsil görme ve meslek sahibi olma imkânını sağlamıştır. Bu hareketin gayesi Gagauzlar'ı Ruslaştırmak ve Romen çoğunluğun gücünü kırmaktır. Böylece bu süre içinde Moldavya (Moldavia) adını alan ve cumhuriyet olarak tanınan Besarabya'nın başşehri olan Kişinau'da bir Gagauz aydın grubu oluşmuştur. Kişinau Akademisi'nde bir Gagauz bölümü açılmıştır. Gagauz aydın grubu 1989'dan sonra millî liderlik görevini üstlenmiştir. Şüphesiz ki Sovyet rejiminin ateist politikası, milliyet kimliğinin dil ve etnik köken üzerine kurulmasını kolaylaştırmıştır. Böylece Gagauzlar'ı diğer Türk gruplarından ayıran din farkı güç kaybetmiştir. Bu arada Sovyet idaresi, gittikçe kuvvetlenen Moldovan (Romen) milliyetçiliğine karşı Gagauzlar'ın ayrı bir etnik grup olarak tanınmasına olumlu bir gözle bakmaya başlamıştır. Nihayet Moldova hükümeti 30 Temmuz 1957 tarihinde Gagauz dili ve edebiyatının ayrı bir varlığı olduğunu resmen kabul etti. Böylece Gagauzlar'ın ayrı bir etnik grup olarak tanınma yolu açılmış oldu. Bu arada Gagauzca'nın fonetiğine uygun "ö" ve "ü" gibi bazı harflerin Kiril alfabesine ilâve edilmesi kabul edildi. Bu gelişmeler sonunda eskiden folklor niteliğini aşamayan Gagauz edebiyatı hikâye, şiir, roman gibi yazılı edebiyat türlerini üretmeye başladı. Kısa zaman içinde D. Kara Çoban (*Peisengelar*, Kişinau 1970), Dimitri Tanasoğlu (*Adamın İşleri*, Kişinau 1969), Stefan Kuroğlu (*Yollar*, Kişinau 1970; *Semeinaia Obriadnost Gagauzov v XIX nachale XX v.*, Kişinau 1980), N. Babaoğlu (*Bucaktan Sesler*, 1959), Gavril Gaidarci (*Ana Tarafım*, Kişinau 1972), Mina Kose (*Dattım Ömürdan*, Kişinau 1991) gibi isimler yazar, araştırmacı, dilci vb. olarak modern Gagauz edebiyatının öncülüğünü yapmaya başladılar. Bunların yanında Olga Radova, Karanfil Gulkızı gibi kadın yazarları da saymak gerekir. Aslında yeni Gagauz edebiyatı hem dil hem de muhteva bakımından zengin özelliklere sahip olup derinine incelenmeye hak kazanmış bir edebiyattır. Bu arada *Ana Sözü* gazetesi ve onu idare eden grubun başında bulunan Tudor Zanet, Gagauz edebiyatının ve Gagauz kimliğinin ifade edilmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

Perestroika, Moldova'da güçlü bir Moldovan-Romen (nüfusun % 65'i Moldovanca-Romence konuşmaktadır) milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu milliyetçilerin ana amacı Moldova'yı Ro-

manyaya ile birleştirmekti. Bu birleşme hareketine karşı Tiraspol bölgesinde yaşayan Ruslar'ın giriştiği özerklik hareketine benzer bir hareketi Gagauzlar da gerçekleştirdi. Gagauzlar ilk defa 12 Kasım 1989 tarihinde Gagauz Otonom Cumhuriyeti'ni ilân ettiler. Bunu 19 Ağustos 1990'da merkezi Komrat'ta olan bir Gagauz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilânı takip etti. Bu hareket Sovyet hükümeti ve bu hükümetin emrinde bulunan 98. Hava Tümeni'nden destek gördü. Tümen hemen Gagauz bölgesinin güneyinde bulunan Bolgrad civarına yerleşti. Tiraspol bölgesinde yani doğuda Tigina (Bender) yöresinde de 14. Rus Ordusu bulunmaktaydı. Askerî kıskaç içinde kalan Moldovan hükümetinin hareket serbestisi daralınca Gagauzlar da serbest hareket imkânını buldular. Gagauz Cumhuriyeti'ni ilân eden ve Komrat grubu olarak tanınan kişilerin bir kısmını yarı Ruslaşmış Gagauz komünist nomenklaturası oluşturmaktaydı. Bunlar Sovyetler'in bir parçası olarak yaşamak istediklerini, Romanya'ya katılmayı kesinlikle reddettiklerini ilân ettiler. Ayrıca Rusça'yı resmî dil olarak benimsediklerini de söylediler. Buna karşılık Kişinau'daki Gagauz grubu, Romen idaresi zamanındaki serbestiyi göz önüne alarak kültür ve dil özgürlüğünün tanınması şartıyla Romanya'ya katılmakta bir sakınca görmüyordu. Komrat komitesinin 28 Ekim 1990'da seçime gitmesini önlemek için Moldova hükümeti Gagauz sınırına kuvvet yığdı; fakat beklenen çatışma, bazı küçük çapta vuruşmalar hariç Rus ordusunun müdahalesi sayesinde gerçekleşmedi. Bundan sonra Moldova hükümeti Gagauzlar'ın bazı isteklerine cevap vererek ekonomik yatırımları arttırdığı gibi Komrat'ta bir Gagauz Üniversitesi'nin kurulmasını kabul etti. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Moldova Cumhuriyeti'nin tam özgür bir devlet statüsünü elde etmesiyle durum tekrar gerginleşti. Esasen Komrat grubu Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı girişilen darbeye açıkça destek vermiş, ilk destek telgrafını Moskova'ya bunlar göndermişlerdi. Fakat bu grup darbe sonuçsuz kalınca prestijini bir hayli yitirdi. Bunun üzerine Moldova hükümeti, Gagauz ileri gelenlerinden cumhurbaşkanı Stefan Topal ve Mihail Kendigeliyan'ı tutuklamışsa da kısa bir müddet sonra bunlar serbest bırakıldı. Bu arada Moldova Cumhurbaşkanı Mircea Snegur, *Gagauz Eri* gazetesinin savunduğu kültür politikasını

ve bir dereceye kadar kısmî idarî otonomi tanımayı kabul etti. Bu arada 1992 ortalarından sonra iki Gagauz grubu arasında bir yakınlaşma süreci başladı. Esasen bu iki grup birbirinden tamamıyla kopmadığı gibi birçok meselede ortak görüşlere sahiptiler. Sovyetler Birliği'nin kesin olarak dağıldığına kanaat getiren Komrat grubu, halkın da isteklerini göz önünde tutarak daha ılımlı bir tutum benimsedi. Nihayet Kişinau grubuna ve halka nisbeten yakın olan Leonid Dobrov 1992'de Komrat belediye başkanı seçilince millî Gagauz görüşü üstünlük kazanmış oldu. Uzayıp giden Moldovan Gagauz görüşmeleri Moldova seçimiyle bir sonuca bağlandı. 1993'te yapılan seçimlerde Moldova'yı Romanya ile birleştirmeyi amaçlayan milliyetçi parti ağır bir yenilgiye uğradı. Böylece Romanya'nın bir parçası olmak istemeyen Gagauzlar'a da bir dereceye kadar güvence verilmiş oluyordu. 1991'den sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Moldova Devleti'ni tanıması, Moldova Cumhurbaşkanı M. Snegur'un anlayışlı hareket etmesi ve Gagauzlar'la çeşitli alanlarda ilişki kurması, Rus taraftarı olan Gagauzlar'ı daha millî bir tutum almaya ve Moldova hükümetine yaklaşmaya sevketti. 1994 ve 1995'te Gagauzlar'la Moldova hükümeti arasında yapılan anlaşma ile Gagauz-Moldovan ittifakı şimdilik bir sonuca ulaştırıldı. Bu anlaşmaya göre Gagauzlar oldukça geniş bir dil ve kültür özgürlüğü ile bir dereceye kadar idarî otonomi elde etmelerine karşılık Moldova Cumhuriyeti içinde kalmayı kabul ettiler. Öte yandan Ukrayna'da Odessa oblası içinde kalan ve eskiden Gagauzistan'ın bir parçası olan Gagauz halkının statüsünde bir değişiklik olmadı. Ukrayna idaresinde yaşayan Gagauzlar'ın hızla Slavlaştıkları söylenmektedir. 1995 yılı seçimlerinde Moldova Gagauzları'ndan Giorgi Tabuşik, eski gruptan Mihail Kendigeliyan'a karşı Gagauz başkanı seçilmiştir.

Moldova nüfusunun ancak % 4'ünü oluşturan ve oturdukları bölgede dahi nüfusları % 40 civarında kalan Gagauzlar'ın kendilerini etnik bir grup olarak Moldova hükümetine kabul ettirmeleri takdire değer bir olaydır.

Gagauz Türkçesi'nin Oğuz lehçe grubuna dahil olduğu bilinmektedir. Gagauz lehçesi Türkiye Türkçesi'ne ve özellikle Rumeli ağızlarına yakındır. Köylerde meselâ Beşelma'da konuşulan Gagauzca sade ve güzeldir. Kuzey ve güney (Vulkanesti) lehçeleri arasındaki farklar önemsizdir. Gagauz Türkçesi Anadolu

ağızlarında kullanılan "otak" (ev), "tomak" (yün çorap), "sıptmak" (hızlı atmak), "bildır" (geçen sene), "gücük" (şubat ayı), "sınaşmak" (alışmak), "teprenmek" (hareket etmek), "süşmek" (boynuz atmak) gibi birçok kelimeye sahiptir. Bunun yanında Gagauzca Rusça, Bulgarca, Romence'den birçok kelime almıştır. Gagauzca'nın söz varlığı üzerinde yapılacak araştırmaların Gagauzlar'ın etnik kökenini aydınlatmakta önemli yeri olacaktır. Gagauzlar, eskiden Sovyet idaresinde yaşamış Türk grubuna mensup birçok millet gibi Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesine geçmiş olup alfabeleri otuz iki harften oluşmaktadır.

Gagauz halkının ana geçim kaynağı tarımdır. Koyun, sığır ve at yanında buğday, mısır, meyve ve üzüm yetiştirirler. Esasen Moldova'nın ve bu arada Gagauzlar'ın Bağımsız Devletler Konfederasyonu'nda kalmak istemelerinin sebebi ekonomiktir. Moldova büyük çapta ürettiği şarap, meyve ve sebze Rusya'ya satmaktadır. Romanya da aynı ürünleri yetiştirdiği için Romanya ile birleşme Moldova'yı büyük ve sağlam bir pazar olan Rus pazarından yoksun bırakabilir.

Gagauzlar'ın din anlayışları önemli özellikler göstermektedir. Ayin ve duaları genellikle Türkçedir. Fakat temel dinî terimlerin hemen hemen tamamı Arapça kökenlidir. Meselâ Allah, aaret (âhîret), cennet (ayrıca Rusça-Romence'den alınan "ray" kelimesi de kullanılır), cehennem, mâbed, haram, oruç, sevap, dava, hacı, ruh, millet gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır. Gagauzlar'ın Araplar'la teması olmadığına göre bu kelimelerin menşei başka yerlerde aramak gerekir. Onların bu terimleri müslüman Türkler'den alıp kendi dualarında kullanmaları da pek muhtemel görünmemektedir. Öte yandan dinî bir grup din değiştirdiği halde eski terimleri kendi dilinde kullanmakta devam etmektedir. Bazan yeni dinin ana terimlerinin eski terimlerle beraber (cennet-ray veya Allah-Bog örneğinde olduğu gibi) kullanıldığı da görülür. Dinî âdetleri müslümanlara benzeyen Gagauzlar arasında kurban kesmek yaygın bir âdettir. Sığır, koyun, hatı horoz kurban olarak kesilir. Bu hayvanların içinde kurbanlık seçilen, kırlarda serbest dolaşan ve kimsenin işlemediği "Allahlık" denen boğanın özel bir yeri vardır. Gagauz kiliselerinde bir dereceye kadar kadın-erkek farkı gözetilir. Gagauz halkının dünya görüşü, felsefesi ve aile hayatıyla ilgili âdetlerinin müslümanlara yakın olduğunu söylemek

mümkündür. Bugün Gagauzlar etnik bir grup olmanın bilincine varmışlardır ve varlıklarını bütün dünyaya kabul ettirmişlerdir. 150 yıldan fazla süren ve Gagauzlar'ı bir millet haline getiren bu gelişme Türk dünyası için önemli bir olaydır.

BİBLİYOGRAFYA :

- T. Kowalski, *Les turcs et la langue turque de la bulgarie du nord-est*, Krakow 1933; M. Ciachir, *Dua Chitabâ* [baskı yeri yok], 1935; a.mlf., "Basarabyalı Gagauzların Tarihi" (trc. Harun Güngör), *TDA*, XX (1982), s. 208-242; A. I. Manof, *Gagauzlar* (trc. M. Türker Acaroğlu), Ankara 1939; V. Marinov, *Prinos k'm isuchavaneto na Bitia i kultura na Trisite i Gagauzite v Ceveroiztechna Bulgariia*, Sofia 1956; Ivan I. Mesceruk, *K yoprosu o nekotorikh osobennostiakh Sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia Gagauzkikh i Bolgarskikh poselenii Bucaku v pervoi polovine XIX veka*, Kisinau 1956; W. Zajackowski, *Gagauskie Teksty Folklorystyczne*, Sofia 1960; a.mlf., *Jezuk i Folklor Gagauzov z Bulgarii*, Krakow 1966; a.mlf., "Gagauz", *EL²* (Fr.), II, 993-994; N. K. Dimitriev, *Gagauzskii etudy stroi tiurskikh iazykov*, Moskva 1962; M. V. Marunec, *K yoprosu o formakh zakliuchenii braka u Gagauzov*, Kisinau 1964; Kemal H. Karpat, "Gagauzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklorundan Parçalar", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1976, s. 163-177; a.mlf., "Seldjuksko-Anatoliiskoe Proiskhozhdenie Gagauzov", *Etnograficheskoe Obozrenie*, sy. 4, Moskva 1994, s. 36-43; M. Bruchis, *Nations-Nationalities-People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldova*, New York 1984; Mihail Guboğlu, "Gagauzların Türkçe Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar", *V. Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1985, II, 63-76; a.mlf., "Etnicheskoe Proiskhozhdenie (prinadlezhnost') Gagauzov", *Sovietskaia Ethnografiya*, sy. 3, Moskva 1967, s. 159-167; Harun Güngör — Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri, Tarih-Dil-Folklor ve Halk edebiyatı*, Ankara 1991; Harun Güngör, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara 1993; a.mlf., "Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslâmî Unsurlar Meselesi", *TDA*, XXVII (1983), s. 248-254; G. Balascev, "Dirzhavata na oguzite v dobrudzhia", *Voennyi Izvestiia*, XLVI, Sofia 1917; Paul Wittek, "Yazicioğlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS*, XIV (1952), s. 639-668; a.mlf., "Les gens de Kaykavus", *Rocznik Orientalistyczny*, XVII, Krakow 1953, s. 12-24; I. Gardeshliev, *Gagauzite*, Sofia - Dobric 1993; V. A. Moskov, "Narechiia Bessarabskikh Gagauzov", *Obraztsy Narodnoi Litaratury Tiurskikh Plemen*, X, St. Petersburg 1904; R. I. Bigaev — P. A. Danilov — M. U. Umarov, "O Gagauzakh Serednei Azii", *Izvestiia Akademii Nauk Uzbekskoi SSR; Seriya Obshchestvennykh Nauk*, sy. 6, Tashkent 1960; M. Türker Acaroğlu, "Gagauz Atasözleri ve Deyimleri", *TFA*, XXV (1986), s. 25-54; Ahmed B. Ercilasun, "Gagauzlardan Yeni Haberler", *TK*, XXVII/316 (1989), s. 476-483; Mustafa Argunşah, "Gagauz Türklerinin Kullandığı Alfabeler", *TDI*, sy. 513 (1994), s. 218-222; Nevzat Özkan, "Gagauz Türkçesinin Dünyada Bugünü ve Geleceği", *a.e.*, sy. 514 (1994), s. 296-301.

